

Aeginalı Paulus'un *Epitome* Adlı Eserinde Hamile Bakımı ve Pediatri Üzerine

On Pregnancy Care and Pediatrics in Paul of Aegina's *Epitome of Medicine*

Önder İlgili¹, Ahmet Acıduman²

¹ Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı.
² Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı.

Amaç: Bu yazıda Aeginalı Paulus'un *Epitome* adlı eserinin birinci kitabında yer alan gebelikten başlayarak anenin, bebeğin sağlığının korunması ve bebeklikte görülen hastalıklarla ilgili bölümler incelenmiştir. İlgili metinlerin Türkçeye çevrilerek okuyucuya sunulması, Türkçe Tıp Tarihi alan yazınına kazandırılması, tıp tarihindeki yerinin literatür ışığında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Çalışmada *Epitome* adlı eserin, Francis Adams'ın 1844 yılında The Sydenham Society için Yunancadan çevirdiği ve yorumlarla hazırladığı *The Seven Books of Paulus Aeginata* adlı baskısından yararlanılmıştır. Eserin birinci kitabında yer alan hamile bakımı ve pediatri ile ilgili bölümler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

Bulgular: Gebe ve bebek sağlığını korumaya yönelik bilgilerle başlayan, süt annelik ve çocukların hastalıklarına değinen on dört başlık saptanmıştır. Paulus'un *Epitome*'yi hazırlarken Oribasius başta olmak üzere, Galenus, Soranus, Aetius gibi hekimlerinden etkilendiği ortaya konulmuştur. Oribasius'un *Synopsis*'inin içerdiği benzer başlıklar ve *Epitome*'nin içerdiği bazı farklılıklar, karşılaştırmalı olarak saptanmıştır. Galenus'un *De Sanitate Tuenda* ve Soranus'un *Gyneceia* eserinde benzer bölümler saptanmış, Türkçeye çevirisi yapılarak paylaşılmıştır.

Sonuç: Paulus *Epitome*'sinde, yedinci yüzyıla ulaşan gebe ve çocuk sağlığı ile ilgili bilgileri derlemiş ve eklemelerle zenginleştirmiştir. Alan yazın ve bu çalışmanın bulguları ışığında *Epitome* Latince, Arapça, Fransızca, Almanca çevirileri ile geniş bir coğrafi ve kültürel erişime kavuştuğu, kendinden sonraki tıbbi önemli ölçüde etkilemiş bir eserdir.

Anahtar Sözcükler: **Aeginalı Paulus, Epitome, Pediatri, Galenus, Soranus, Oribasius**

Aim: The aim of the study was to evaluate the sections related to pregnant, infant care and illnesses of childhood in Paul of Aegina's *Epitome of Medicine*. The relevant sections parts were translated from English into Turkish with the aim to make a contribution to the history of medicine literature into Turkish.

Material and Methods: In this study, *The Seven Books of Paulus Aeginata* edition of Francis Adams's translation of *Epitome* from Greek into English, which includes his interpretations, and which was prepared for The Sydenham Society in 1844 was used. Sections regarding pregnant, infant care and illnesses of childhood in the first book were translated from English into Turkish.

Results: A total of fourteen titles were identified under which information about health protection of pregnant women and babies, wet nursing and children's illnesses were given. Paul enjoyed prominent physicians' writings primarily Oribasius, and also Galen, Soranus, Aetius while composing his *Epitome*. Similar titles and some additional sections in Paul's *Epitome* were determined in comparison with Oribasius' *Synopsis*. Relevant sections in Galen's *De Sanitate in his Epitome Tuenda* and Soranus' *Gyneceia* were also determined, translated into Turkish and explained.

Conclusion: In his *Epitome*, Paul compiled the knowledge of his century on pregnant and infant care and illnesses of the childhood and enriched it with his own contributions. In the light of the field literature and the findings of this study, it can be stated that *Epitome* is an important work that has significant impact on the medicine afterwards with its extensive geographical and cultural access through its published translations in Latin, Arabic, English, German and French.

Key Words: **Paul of Aegina, Epitome, Pediatrics, Galen, Soranus, Oribasius**

Geliş Tarihi : 26.01.2017 • Kabul Tarihi: 06.04.2017

İletişim

Yrd. Doç. Dr. Önder İlgili

E-posta: ilgili@hacettepe.edu.tr

Tel: +90 312 305 43 61

Cep: 0 532 548 13 22

Faks: +90 312 305 10 98

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı, Tıp Fakültesi Dekanlık Binası Asma Kat, Sıhhiye, 06100, Ankara/Türkiye

Aeginalı Paulus (MS 625-690) Saronika Körfezi'nde yer alan Aegina adasında dünya gelmiştir (1,2). Paulus, Doğu Roma İmparatorluğu'nda (324-1453) yaşamış, önde gelen hekimler arasında gösterilmektedir (3). Orduda cerrah olarak önemli deneyimler kazandığından söz edilmektedir (4). Buna ilaveten Doğu Roma İmparatorluğu'nda "Periodeutis" adıyla anılan gezici olarak mesleğini icra eden hekimler gibi,

günümüzde Yunanistan, Türkiye, İsrail ve Mısır sınırlarında yer alan geniş imparatorluk coğrafyasında seyahat etmiş ve hekimlik yapmıştır. İskenderiye'de hekimliğini uyguladığı ve geliştirdiği bildirilmektedir (3). Sarton, Arap işgalinin ardından da İskenderiye'de çalışmalarını sürdürdüğünü aktarmaktadır (2).

Paulus *Epitome* (*Epitome of Medicine, Epitome medicæ libri septem*) adını taşıyan, yedi kitaptan oluşan ansiklopedik bir eser yazmıştır (3,4). Sarton'un varlığını İslami yazına dayandırdığı jinekoloji ve toksikoloji üzerine yazdığı eserlerin kayıp olduğu bildirilmektedir (2).

Epitome, geniş olarak Oribasius (IV. yüzyıl) ve Galenus (129-200)'a dayanmaktadır. Bu ansiklopedik eserin dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Huneyn bin İshak (ö. 269/873) tarafından Arapçaya çevrildiği bildirilmektedir. Latinceye aktarımı görece geç olmuş olup, üçüncü kitabın IX. yüzyılın erken evreleri ya da VIII. yüzyılda çevrildiği, ilk Latince baskısının ise Joh. Guinterius'un tercümesi ile Paris'te 1532'de gerçekleştirildiği aktarılmaktadır. Venedik'te 1528 yılında Aldine Press tarafından ve 1539'de Bale'de sonraki baskıları yapılmıştır. İngilizce çevirisi Francis Adams tarafından Yunanca ve Latince nüshalarına dayanarak yapılmış, ilk üç kitap 1834'de yayınlanmıştır (2,5). Aradan on yıla yakın zaman geçmesinin ardından ilk olarak 1844 yılında ilk üç kitabı içeren birinci cilt olmak üzere, 1844'de dördüncü, beşinci ve altıncı kitapları içeren ikinci cilt, 1847'de ise yedinci kitabı içeren üçüncü cilt olmak üzere Sydenham Society tarafından İngilizce gözden geçirilmiş baskısı yapılmıştır (6-8). Eserin Basel 1532 tarihli Alb. Torinus tarafından hazırlanmış Latince çevirisi, cerrahiye konu alan altıncı kitabın 1855 tarihli *La Chirurgie de Paul d'Égine* adını taşıyan, Rene Briau tarafından çevrilen Fransızca baskısı, J. Berendes tarafından gerçekleştirilen Almanca çevirisi *Janus* dergisinde 1908 Vol 13 – 1912 Vol 17 arasında ve 1914 Leiden baskısı olarak kitap formu bulunmaktadır (1,2).

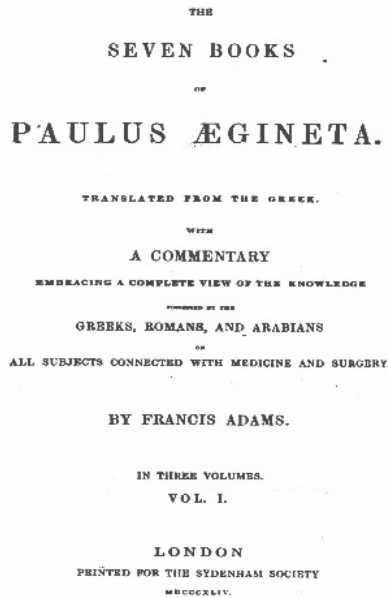
Yedi kitap ve 519 bölümden oluşan eserde: Birinci kitap hijyen ve perhiz, ikinci kitap genel patoloji, üçüncü kitap saç, beyin, sinirler, kulaklar, gözler, burun ve ağız hastalıkları, dördüncü kitap cüzam, cilt hastalıkları, yanıklar, ülserler, kanserler, parazitler, beşinci kitap zehirler, altıncı kitap cerrahi, yedinci kitap farmakoloji ile ilgilidir (3,5-8).

Bu yazıda Aeginalı Paulus'un *Epitome* adlı eserinin birinci kitabında yer alan gebelikten başlayarak annenin, bebeğin sağlığının korunması ve bebekte görülen

hastalıklarla ilgili bölümler incelenmiştir. İlgili metinlerin Türkçeye çevriler okuyucuya sunulması, Türkçe Tıp Tarihi alan yazınına kazandırılması, tıp tarihindeki yerinin literatür ışığında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmada *Epitome* adlı eserin, Francis Adams'ın 1844 yılında The Sydenham Society için Yunancadan çevirdiği ve yorumlarla hazırladığı *The Seven Books of Paulus Aeginata* adlı baskısından yararlanılmıştır (Şekil 1) (6). Eserin birinci kitabında yer alan hamile bakımı ve pediatri ile ilgili bölümler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Çevirisi yapılan bölümler yazının bulgular kısmında tam metin olarak sunulmuştur. Sunulan bu bilgilerin tıp tarihi içerisindeki yerlerinin saptanması amacıyla alan yazın incelenmesi yapılmış, Soranus'un *Gyneceia* (9), Galenus'un *De Sanitate Tuenda* (10) ve Oribasius'un *Synopsis* (11) adlı eserlerinin ilgili bölümleri incelenmiştir. *Epitome*'nin Türkçe çevirilerinin tam metninin dipnotunda *Gyneceia*'nın ve *De Sanitate Tuenda*'nın ilgili kısımlarının Türkçe çevirileri de sunulmuştur. *Gyneceia*'da *Epitome*'den farklılık gösteren ifadeler bold karakterlerle vurgulanmıştır.

Şekil 1: Aeginalı Paulus'un *Epitome* adlı eserinin, The Sydenham Society tarafından *The Seven Books of Paulus Aeginata* adıyla basılan İngilizce çevirisinin, 1844 yılında basılan birinci cildinin kapağı

Bulgular

Aeginalı Paulus'un *Epitome* adlı eserinin birinci kitabı gebelerin şikâyetleri ve bunların tedbiri ile başlamaktadır. Bebeğin beslenmesi ile ilgili olarak sütannenin ve sütün nasıl olması gerektiği, yine sütün niteliklerinin düzeltilmesi ve bebeğin bakımı gibi öncelikle gebenin ve bebeğin sağlığının korunması üzerine bilgiler verilmektedir. Ardından bebekte görülen bazı hastalıkların ve tedavilerinin ele alındığı ve son olarak yeniden daha büyük çocukların sağlığının korunması üzerine bir bölümle bu konunun sonlandırıldığı saptanmıştır.

Birinci Kitap

Birinci Bölüm. Hamile Kadınların Şikâyetleri ve Beslenmesi Üzerine

Hamilelikte kadınların başına gelen şikâyetlerden en fazla soruna yol açanlar normalin üzerinde hazımsızlık, devamlı kusma, tükürük salgılama, mide yanması ve yiyeceklerden tiksindirir. Bu sebeple, bunlarla ilgili yol göstermek yerinde olacaktır. En uygun tedaviler ayakta egzersiz, çok tatlı olmayan yiyecekler, sarı, güzel kokulu ve yaklaşık beş yıllık şaraplar ve ölçülü içilmesidir. Tüm bunlar hazımsızlık ve kusmanın tedavisi için uygundur. İlaç olarak, içmek üzere suda haşlanmış çayır otu bitkisi, aynı şekilde dereotu, ve ait olduğu ülkeye özgü dilde Rha olarak da bilinen Pontus kökü. Bunlar öğünlerle birlikte ya da öncesinde alınabilir. Haricen, yaban sarmaşığı çiçekleri, yabani ya da evsel narlar, deli kereviş yaprakları ve rezene tohumları arzu edilirse göre karıştırılarak, hurma ve eski şarapla birlikte, prekordiyuma yakı biçiminde uygulanabilir. Mide yanması ilk su içmekle, ayakta yumuşak egzersizlerle, hipokondriyum yumuşak yünle örtmekle hafifler. Yiyeceklere karşı isteksiz olanların durumunda, iştahların çeşitli lezzetli tabiatlı maddelerle açın ve aynı zamanda kuru nişasta verin. Bu sonuncusu pıca olarak anılan şikâyetinde olduğu gibi özellikle toprak yemeyi çok isteyenlere de sunulabilir. Pıca sıklıkla gebeliğin üçüncü ayından sonra meydana gelir, çünkü fetüs zayıftır, rahime getirilen tüm besinleri tüketememektedir, bunun için çeşitli gereksiz şeyler midede toplanır, bu nedenle sönmüş kömür, Kimolia toprağı ve pek çok böyle karmaşık ve uygunsuz maddelere karşı arzu dıyarlar. Bu yüzden ikisi de benzer şikâyete konu olmasına karşın bu

eğilim kendisine ait isimlendirmeye sahiptir. Çalışma ve uzun egzersizler de yararlı gıdalara olan arzusunun yerine gelmesinde katkıda bulunur. Fakat kendini üşengeç bir tarzda yaşama göre ayarlayanlar yapamayacaktır, çocuk ortaya çıkar çıkmaz aynı zamanda egzersize yaklaşmalıdırlar. Yiyecekteki tiksindenler için, keskin maddelerin ve özellikle bardalın alımı işe yarayabilir. Ayakların şişmesi için, üzerlerini sirke ile ıslatılmış çoban güllü ile sarmak veya üzerine labana yaprakları sermek ve Kimolia toprağı ve sirke karışımı veya şap ve sirke karışımı ile sıvamak uygun olabilir. Aynı şekilde ayakları ağaç kavumu olarak anılan Med elmasının deoksijyonu ile ıslatma kullanılabilir (6, p.1,2).

İkinci Bölüm

Sütanne Üzerine

Sütanne olarak her türlü yakından uzak, ne çok yaşlı, ne de çok genç kıziler seçilmelidir. Yirmi beş yaşından küçük, otuz beş yaşından büyük olmamalıdır. Göğsü ve memeleri geniş olmalı, meme uçları büzülmüş ya da yanlara dönük olmamalıdır. Vücudunun geri kalanı ne çok şişman ne de çok ince yapılı olmamalıdır. Sütannenin yakın zamanda doğum yapmış olması ve çocuğun erkek olması çocuk üzerinde muazzam sonuç verir.¹ Sütanne kurutucu karakterdeki her şeyden uzak durmalı, aynı şekilde tuzlu, keskin, ekşi, asidik, acı, çok ısveren, ya da kötü kokulu, bunların yanında güçlü aromalı çeşniler ve keskin şeylerden de sakınmalıdır. Sütanneyi seksten de uzak tutmak gerekir.² Sütannenin değirmende, dokumada çalışması ya da çocuğu kollarda taşımaya gibi işlerde kol ve omuzları ile çalışmasına izin verilmelidir. Bu üç ile dört ay kadar yapılabilir (6, p.5).

Üçüncü Bölüm

Sütannenin Sütü Üzerine

En iyi süt yoğunluk, miktar, renk, koku ve tat konusunda ortalama özellikte olmalıdır. Sütün kalitesini denemenin uygun bir yolu sütü başparmağın tırnağı üzerine küçük bir miktar dökmek ve tırnağı döndürdüğümüzde sütün akmasını güneş ışığında incelemektir. Çok hızlı ya da çok yavaş akmıyorsa iyi süttür.³ Bunun yanında biraz sütü bir cam vazoya döktükten sonra bir miktar maya ilave edip, sonra ikisini birlikte parmaklarımızın arasında sıkıp, koyulaşmasını beklemek ve peynirimsi kısmın sıvı kısmından az olup olmadığını kontrol ederek de değerlendirilebilir. Peynirimsi kısım az ise bu uygun olmayan süt, aksi ise sindirim zorluğu yapan süttür. En iyi tür süt her ikisini ortalama bir miktarda içerendir (6, p.6).⁴

Dördüncü Bölüm

Sütün Kötü Nitelikleri Nasıl Düzeltilir

Sütün kötü nitelikleri düzeltilebilir. Eğer süt çok yoğun ise balgam kusturucu ilaçlar ile boşaltılabilir, en uygun olanları sirke ve baldir. Bunun yanında yemeklerden önce çalışma ile hafifletmek de uygundur. Ayrıca aşağıda ifade edilen maddeler de uygundur: Keklik otu (mercanköşke), çördük otu (zıfıaotu), sater, çoban tarağı, kekik, ufak turp, eski turşu ile sirke ve bal. Eğer doğal olandan daha keskin ve ince olursa sütanne fazla işten rahatsızlanmaz, güçlü çorbalar ve domuz eti ile beslenmeli, hamur küfii ve tatlı şaraba izin verilmelidir. Eğer süt miktar olarak çok azsa sütanne çorbalar ve cömert bir diyet ve içmek için tatlı şarap almalı, memeleri ve meme uçları ovulmalıdır. Şişe çekme aleti de uygulandığı takdirde işe yarayacaktır. Sütün hazırlanması için olan ilaçların da belirli bir etkiye sahip olduğunu farkında olmama karşın, her

durumda bunları önermem, çünkü bedeni büyük ölçüde tüketir. Bunlar ptisan (bastalara içirilen arpa suyu veya ıblamur; üzüm suyu) içinde haşlanmış rezene meyvesi ve kökleri, koyu renk şarap ya da ptisan içerisinde sarı salkım yaprakları, tatlı gith (melanthium), dere otu, havuç kökleri ve meyvesi. Bunlar ılık su ile ıslatıldıktan sonra verilmelidir. Fakat süt kötü olduğuna, ister kalın, keskin ya da güçlü bir koku olduğunda önce sağlamlı, meme ondan sonra çocuğa verilmelidir. Keskin olan süt hiçbir durumda açken çocuğa verilmelidir, kötü kokulu olan ise aromatik şarap ve tatlı yiyeceklerle düzeltilebilir. Meme içerisinde pıhtılaşmış sütü üçüncü kitapta tedavi edeceğiz (6, p.7).

Beşinci Bölüm

Bebeğin Bakımı Üzerine

Yeni doğan çocuğa verilecek ilk yiyecek bal olmalı, ardından süt günde iki, en fazla üç kere verilmelidir. İstekli ve sindirebilecek gibi görüldüğünde biraz yiyecek alabilir, ama tıka basa doldurmamaya dikkat edilmelidir. Gerçekleşen durumun bu olması halinde, çocuk daha uyumlu ve hareketsiz, karnı şiş ve gazlı, idrarı da normalden daha sulu olur. Bu gözlemlendiği zaman, alınmış olanlar tüketilene kadar daha fazla yiyecek almamalıdır. Çocuk iki yaşına kadar süte dayanarak büyütülebilir, sonrasında diyeti tabii olarak yapılmış yiyeceklerle değiştirilebilir (6, p.8).⁵

Altıncı Bölüm

Çocuklarda Olan Döküntüler Üzerine

Çocuğun derisinde her ne şekilde isilik belirsirse belirsin, ilk olarak destek olunmalıdır ama isilik tam anlamıyla ortaya çıktığında, çocuğu mersin veya sakız ağacı veya gül banyosuna konarak tedavi edilir ve gül veya sakız ağacı yağı ya da beyaz kurşun içeren balmumu ile

¹ "Sütanne olarak yaş tabiatlı, ne yirmi yaşından genç, ne de kırk yaşından yaşlı olmayan, iki ya da üç doğum yapmış, sağlıklı, beden yapısı iyi olan, geniş vücutlu, iyi bir renge sahip kişiler seçilmelidir. Memeleri orta büyüklükte, gensek, yumuşak ve kızıkızık, meme uçları ne büyük, ne çok küçük ve ne çok ufak ne de çok gözenekli ve sütü haddinden fazla boşaltan nitelikte olmalıdır (9, p.90,91)."

² "Emziren tüm kadınların cinsel ilişkiden tamamen kaçınmaları gerekir, çünkü menstruasyon cinsel birleşme ile kıskartılır ve süt bundan böyle tatlı kalmaz (10, p.29)."

³ "Ortalama yoğunluktaki süt, parmak tırnağı veya tatlı defne yaprağı, veya benzer pürüzsüzlükte bir şey üzerine damlatıldığında hafifçe yayılması ve sallandığında yerinde durmasından anlaşılır (9, p.95,96)."

⁴ "... en iyi süt, tatlı, beyaz görünen ve yoğun ve ince arasında ortada olmalıdır. Kötü süt yoğun ve peynirimsi, veya su gibi ince ve kurşuni mor, kıvamı ve rengi değişken, ekşi tatta, turşu suyu veya bazı diğer yabancı nitelik izlenimi veren ve koklamak için güzel kokulu değildir (10, p.30)."

⁵ "Besin olarak süt almalıdırlar ve saf su banyoları; diğer yaşlardan daha nemli bir yapıları olduğu için

tam nemli rejimi gerektirirler (...) Doğa kendisi çocuklar için nemli bir besin olarak anne sütünü sağlamayı planlamıştır, anne sütü tüm çocuklar için eşit derecede en iyidir (...) Anne sütü ile beslenen çocuklar en uygun ve doğal besinden yararlanmış olurlar. Doğa çocuklara sadece besin sağlamakla kalmamış, en baştan bunun kullanımı için doğal beceriler ile desteklemiştir. Eğer birisi meme ucunu yeni doğanın ağzına yerleştirirse sütü emmeye ve onu servetle yutmaya başlarlar (10, p.23,24)."

yağlanır. Vücut güberçile ile nazikçe ovulabilir, ancak sert sürtünmeye yaklaşılmamalıdır. Sütannenin tatlıca şeyler ile beslenmesi çok iyi bir planlama olacaktır. Çocuğun diyetine de bakılmalı ve ne çok tok, ne de çok aç olmamalıdır. Eğer çocuğun karnı kabız olursa yiyeceğine biraz bal katılabilir, uyum göstermezse, bir nobut büyüklüğü terebentin eklenebilir. Bağırsaklar gençsek olduğunda, bilhassa akdarı verilmelidir (6, p.10).⁶

Yedinci Bölüm

Çocukların Öksürüğü ve Akıntıları Üzerine

Çocuk öksürük ve akıntıya yakalandığında, yardım kaynağı baldan yapılan öksürük şurubu olmak zorundadır. Önce kafası da dâhil olmak üzere bolca ılık su ile banyo yaptırılmalı ve bolca bal verilmelidir. Ardından diline parmağınızla nazikçe basın, daha çok balgam çıkaracaktır (6, p.11)^{7,8}

Sekizinci Bölüm

Kaşıntı Üzerine

Eğer çocuk kaşıntıdan rahatsız ise, sıcak pansumanlar kullanın ve içinde az miktarda balmumu eritilmiş rafine yağ ile bolca yağlayın (6, p.12).⁹

Dokuzuncu Bölüm

Diş Çıkarma Üzerine

Diş çıkarma yedinci ay civarında başlar. Bu zamanda diş etlerinin, yanakların ve tendonların iltihaplanması ve bazen konvülsiyonlar mey-

dana gelmesi muhtemeldir. Çocuk çiğneme gerektirecek hiçbir şey almamalıdır. Diş etleri sıkça ovulmalı, banyoda parmakla ovulmalı veya kimes hayvanlarının yağı veya yabani tavşan beyni ile yumuşatılmalıdır. Dişler çıkmaya başladığı zaman, boyun, çene ve baş yumuşak yünle sarılmalı, ılık tatlı yağ ile yağla yağlanmalı bir kısım da kulak deliklerine akıtılmalıdır.¹⁰ Çocuk daha zengin kalitede yiyecekler almalı ve ılık suda banyo yapılmalıdır. Eğer ishali varsa, karnı büzücü, durdurucu doğaya sahip olan kimyon, dereotu veya maydanoz serpilmiş yün, yakaz/lapa ile bağlanmalıdır. Gül tohumlarının da karıştırılması uygundur, özete sıcak kurutucuların kullanılması uygundur. Eğer bağırsaklarda kabızlık söz konusu ise, fütül olarak bal kullanımı ile nazikçe tekrar aktifleşme sağlanabilir veya karnı, içerisinde nane ezilmiş bal ile ovulabilir. Fakat çocukların konvülsiyonları için görünürdeki en iyi tedavi içerisinde bambulotu kaynatılmış su ile yapılacak banyodur. Ayrıca kurtbağrı yağı, zambak yağı, Sikyon yağı, özete ısıtıcı her şeyin kullanımı önemlidir. Dişler parmakları ısıracak kadar çıkmaya başladığında, ağzına soyulmuş ve pek kurumuş olmayan zambak kökü konulması uygun olabilir. Bu aynı zamanda ülserlerde de kullanılabilir. Tereyağı ve aynı şekilde bal ile ovmak da faydalıdır. Eski turşu posası da diş eti kaşıntısını rahatlatır (6, p.13).

Onuncu Bölüm

Aft Üzerine

Çocuklar ağzın bir çeşit ülseri olan afta eğilimlidir. Beyazımsı, kızılımsı veya siyah yara kabuğuna benzer. Siyah olanı en kötü ve en ölümcül olanıdır. Balla karıştırılmış süsen

kullanılır veya arzu edilirse kuru tozu da iflenilebilir. Ayrıca ezilmiş gül yaprakları, gül çiçekleri ve çiğdem, az miktar mürrüsaflı, mazı, akgünlük veya akgünlük ağacı kabuğu; tüm bunlar beraber veya ayrı ayrı balla karıştırılabilir. Bunlara ek olarak bunlar ballı su ve tatlı nar suyu ile birleştirilebilir (6, p.14).¹¹

On Birinci Bölüm

Uylukların Yüzülmeleri (Pişikleri) Üzerine

Pişiklere kurutulmuş mersin, basır otu ve gül serpilebilir (6, p.16).

On İkinci Bölüm

Kulaklardan Gelen Sulu Akıntılar Üzerine

Kulaktan gelen sulu akıntılar şaplı, şaraplı ve ballı yün uygulanması veya eski şarabın tek başına ya da safranla karıştırılarak enjeksiyonu ile kurutulur (6, p.16).

On Üçüncü Kitap

Siriasis Üzerine

Siriasis beyine ait parçaların ve beyin zarlarının iltihaplanmasıdır. Vücut solgunluğu ve kuruluğu beraberinde kafa açıklıkları ve gözlerin çöküklüğü katılır. Kafanın açıklıklarına yumurtanın kırmızısının gül yağı ile birlikte kompres formunda, sık değiştirilerek uygulanması ile rahatlatılır. Siriasis için bir başka uygulama: Dikenli akrep kıyruğu olarak anılan heliotropinum türünün yapraklarının, su kabağı kabuklarının, olgun sala-

⁶ "İslik en yüksek düzeyinde iken bu tedavi zamanıdır. İlk gül ve yeşil mercimek deoksijyonu ile banyo veririz ve eğer daha fazla sıkılaştırıcı etkiye ihtiyacı duyarsak, mersin ağacı veya damla sakızı veya böğürtlen veya nar ile soyma. (...) ve doğal kurşun oksit, beyaz kurşun, şap, sirke ve mersin yağı, veya gül yağı veya damla sakızı yağı merhemleri kullanırız. (...) Yine de yaş tabiatlı süt anneye terzihen tatlı diyet vermek çok iyidir, ve ayrıca çocuğun da onu ne doyuran, ne de açlıktan öldüren bir diyet koymak çok iyidir. Fakat eğer çocuğun bağırsakları hareket etmiyorsa, bal dökülmeli ve fütül boyutuna gelinceye kadar kaynatılmalıdır. Eğer yine bağırsaklar yanıt vermezse, bir nobut büyüklüğü terebentin eklenebilir, eğer yine de bağırsaklar gençse bilhassa akdarı verilmelidir (9, p.122-124)."

⁷ "Yerine, devamlı olarak ballı su damlaları veririz ve eğer çocuk benüz tüküremiyorsa, balgamı yutuyorsa, diline bastırırız ve kusma meydana geldiği

sırada yutulan madde de kolayca boşaltılmış olur. (...) ve banyo da yaptırmayız (9, p.124)."

⁸ "Çocukları kurutmamak gerekir, çünkü onlarda nem doğasına karşı değildir. Öksürük, soğuk algınlığı ve nezlede onları doğaları ile uyum içerisinde beslemek, tatlı su banyoları (sülfür, zifti, şap içeren ilaç niteliğinde olanların bepsi kurutucudur), ile nemlendirmek ve onlara olabildiğince en nemi yiyecek ve içecekleri sağlamak (10, p.23)."

⁹ "Kaşıntı için vücutta ısı uygulaması yararlıdır, yani sıra azıcık parafin eklenmiş rafine zeytinyağından yapılan, böylece yağ daha kalınlaşır ve vücut üzerinde daha uzun kalır, merhemden bolca (9, p.122)."

¹⁰ "Yedinci ay civarında diş çıkarma meydana gelir ve bundan dolayı diş etlerinin, çenenin ve tendonların inflamasyonu. Koruyucu bir önlem olarak bu zamandan önce çocuğa çiğneme gerektirecek hiçbir

şey verilmemelidir (...) Aksine beşinci aydan itibaren banyo sırasında diş etlerini ısrarla yağlanmış bir parmakla ovulmalı ve tavuk yağı ile yumuşatılmalıdır. Ve yabani tavşanı beyni de "antipati" nedeniyle aynı şekilde etki eder. (...) Boyun üzerine, başa ve çeneye ılık tatlı zeytinyağı ile nemlendirilmiş yumuşak ve temiz yün parçaları uygulanmalı, kulak kanallarına da damlatılmalıdır (9, p.119,120)."

¹¹ "Ballı ve süsen de yararlıdır, ya da kuru da iflenilebilir; doğranmış gül yaprakları, gül tomurcukları, safran, mür, mazı, akgünlük ve akgünlük ağacı kabuğu; beraber veya her bir tek olarak balla karıştırılarak ve bunlara ek olarak ballı su ve tatlı nar suyu (9, p.122)."

talihün etli kısmını saran zararın, bahçe köpek üzümünün suyunun, gül yağları ile birlikte kafanın açıklıkları üzerine yerleştirilmesidir (6, p.16,17).¹²

On dördüncü Bölüm

Bebeklerin ve Sonra Gelen

Erişkinliğe Kadar Olan Yaşların Diyeti Üzerine

Sütten kesilen bebeklerin ve çocukların kısıtlama olmaksızın mutlu yaşamalarına izin verilmelidir. Yiyecekleri hafif, egzersizleri nazik olmalıdır. Altı, yedi yaşlarından sonra, hem kızlar hem erkekler ılımlı ve iyiliksever yarıdılıslı okul ve hocalara teslim edilmelidir. Böyle kişiler eğitimi güler yüzlü bir yolla, kısıtlama olmaksızın verirler. Aklın rabatlaması, vücut büyümesine çokça katkıda bulunur. On iki yaşındaki oğlanlar gramer ve geometri öğretmenlerine gitmeli ve vücutlarını jimnastik egzersizleri ile sertleştirmelidirler. On dört yaşından yirmi bir yaşına kadar uygun uğraşları matematik çalışmak ve felsefe başlangıcıdır. Aynı zamanda vücudu güçlendirmek için daha fazla egzersiz uygundur, böylece aklın ve vücudun ikisinin de egzersizi cinsel arzularına düşkünlükten de koruyacaktır. Ayrıca şarap da yasaklanmış olmalıdır. Erişkinler her tür jimnastik egzersizini kullanmaları gerekliliği nedeni ile hem akıl hem beden için özelden alışık oldukları yeterli ve besleyici gıdalardan, en geniş beslenmenin sağlanmasına, izin verilmelidir. Hayatın düşüşünde, hem vücut hem akıl için olan tedarik azaltılmalıdır ve jimnastik egzersizleri de orantılı olarak azaltılmalıdır. Yarattığı yaşa bağlı cinsel isteksizliğe yakalandıkça, gıdalar derece derece azaltılmalıdır (6, p.18).

Tartışma ve Sonuç

Alan yazın gözden geçirildiğinde karşılaşılan bazı çalışmalarda Aeginalı Paulus'un bulgular kısmında başlıklarını sunduğumuz konuları yazarken yararlanılmış olduğu kaynaklar konusunda değerli ipuçları sunulduğu görülmektedir. Örneğin Weiss-Amer (12) gebelerin beslenme rejimleri üzerine yaptığı tarihsel çalışmasında Oribasius'un

Synopsis adlı eserindeki “gebelerde görülen rahatsızlıklar ve gebelerin beslenmesi” üzerine olan bölümün Aeginalı Paulus tarafından neredeyse kelimesi kelimesine kopya edildiğini haber verirken, Francis Adams (6) da Aeginalı Paulus'un eserinin çevirisinde yer alan ve yazının konusunu oluşturan bölümler için yaptığı yorumlarında sıklıkla bu bölümlerin Oribasius'un eserinden alındığını ya da Oribasius'un *Synopsis*'inde yer alan bilgilerle benzer olduğunu bölüm numaralarını da vererek bildirmektedir.

Çalışma sırasında Oribasius'un *Synopsis* adlı eserinin “Kitap V” başlıklı bölümünde yer alan ilk on dört konunun başlığının Paulus'un *Epitome*'sinde yer alan ve yukarıda verilen başlıklarla koşut olduğu görülmektedir (11). *Synopsis*'te yer alan çalışmamızla ilgili başlıkların ise şöyle sıralandığı görülmektedir:

1. Gebe kadında olan arazlar ve salgı vermemiz gereken diyet
2. Sütanne
3. Sütannenin sütü
4. Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilmelidir
5. Çocuğun eğitimi/yetiştirilmesi
6. Çocuklarda olan deri kızarıklıkları
7. Öksürük ve çocukların burun akıntısı
8. Kaşıntı
9. Diş çıkarma
10. Uylukların iç tarafındaki sıyrıklara karşı ilaçlar
11. Aftlara karşı ilaçlar
12. Kulak nemine karşı ilaçlar
13. Siriasis
14. Küçük çocuklar ve izleyen yaşlar için gerilemeye kadar plan

Aft ve uyluktaki sıyrıklar konusunun yerlerinin farklılığı ve beşinci başlıktaki farklılık dışında her iki eserde de konu akışlarının aynı olduğu ve aynı sayıda başlık içerdiği görülmektedir. Beşinci başlıkta iki eserin içeriği çok benzerdir. Her iki eserde yer alan konuların karşılaştırılması sonrası Aeginalı Paulus'un Oribasius'un *Synopsis*'inden neredeyse birebir alıntı yaptığı fark edilmektedir. Saptanabildiği kadarıyla Paulus'un üç yerde Oribasius'tan yaptığı

alıntılara katkı yapmış olduğu görülmektedir. Bu katkılardan ilki “Hamile kadınların şikâyetleri ve beslenmesi üzerine” başlıklı birinci bölümde “Pica” ile ilgili olarak yaptığı açıklamadır:

“Pica sıklıkla gebeliğin üçüncü ayından sonra meydana gelir, çünkü fetüs zayıftır, rahime getirilen tüm besinleri tüketememektedir, bunun için çeşitli sıvılar midede toplanır, bu nedenle sönmüş kömür, kumlu toprak ve pek çok böyle karmaşık ve uygunsuz malzemelere karşı arzu duyarlar. Bu yüzden ikisi de benzer şikâyete konu olmasına karşın bu eğitim kendisine ait isimlendirmeye saptır (6, p.1,2).”

İkinci katkı “sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilir” başlıklı dördüncü bölümün sonunda yer almaktadır: “*Meme içerisinde pıhtılaşmış sütü üçüncü kitapta tedavi edeceğimiz (6, p.7).*”

Üçüncü katkı ise “Siriasis” başlıklı on üçüncü bölümde yer alan açıklamadır:

“Siriasis için bir başka uygulama: Dikenli akrep kıyruğu olarak anılan beliotropium türünün yapraklarının, su kabağı kabuklarının, olgun salatalığın etli kısmını saran zararın, bahçe köpek üzümünün suyunun, gül yağları ile birlikte kafanın açıklıkları üzerine yerleştirilmesidir (6, p.17).”

Her üç açıklamanın da Oribasius'un *Synopsis*'inde yer almadığı görülmektedir (11).

Öte yandan Aeginalı Paulus'un eserindeki konuları yorumlarken, Adams'ın (6) açıklamalarının bazılarında Oribasius'un yanı sıra Aëtius (VI. yüzyıl)'un da adını andığı ve onun eserine ait bölüm numaralarını da verdiği görülmektedir. Literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda da gösterildiği üzere Amidalı Aëtius'un kendisinden sonra gelen Doğu Romalı yazarları etkilediği bilinmektedir. Örneğin uterusun cerrahi hastalıklarını ele aldığı yazılarında Lazaris ve ark. (13) Aeginalı Paulus'un bunlar arasında bulunduğunu ve çürümenin eşlik ettiği uterus prolapsusu vakalarında Amidalı Aëtius'u izlediğini bildirmektedirler. Amidalı Aëtius'un *Tetrabiblon* adlı eserinin dördüncü kitabı “sağlığın korunması” ile ilgili olup, ikinci bölümden başlanarak otuzuncu bölümün sonuna kadar çocuklarla ilgili konuların ele alındığı görülmektedir

¹² “Bazı kişilere göre, bununla birlikte, beyin ve meninksler etrafındaki parçaların inflamasyonudur, böylece sonuç olarak ön fontanel ve gözler içe çöker; aynı zamanda vücutta beyazlık ve karuluk ve iş-

tabsızlık vardır. (...) Bu bastalar gül yağı ile sulandırılmış yumurta sarısının sarı formunda ön fontanel üzerine uygulanması ve sürekli değiştirilmesinden fayda görürler. Veya ön fontanel üzerine

bambul otu yaprağı, rendelenmiş balkabağı, kavunun etli kısmını saran zar veya köpek üzümü suyu gül yağı ile birlikte (9, p.124,125).”

(14,15). Aëtius'un Oribasius ve Paulus'un 14 başlıkta ele aldığı gebelik, çocuk sağlığı ve hastalıkları ile konuları 29 başlığa kadar artırdığı ve bunların 22'sinin de hastalıklar üzerine olduğu göz önüne alındığında, bu farklılık, aynı zamanda üzerinde çalışılan bu konularda Paulus'un kaynak olarak Oribasius'u tercih ettiğinin de bir göstergesidir.

Efesli Soranus'un kadın hastalıkları, doğum ve pediatri üzerine kaleme aldığı *Gynaecia* adlı eserinin yüzyıllarca bu konularda tıp dünyası üzerinde egemen olduğu (16), pek çok eserde kaynak olarak kullanıldığı (17) ve Dunn'un (18) bildirdiği Oribasius, Amidalı Aëtius, Aeginalı Paulus ve Moschion gibi yazarlar da içinde olmak üzere, pek çok yazarın Soranus'un yazdıklarını "yağ-malamış olduğu" bilgisinden yola çıktığında ve Aeginalı Paulus'un *Epitome*'sinde gebelik ve çocuk hastalıkları üzerine yazdığı bölümler Soranus'un *Gynaecia*'sında (9) bulunan benzer bölümlerle karşılaştırıldığında, Paulus'un yazdıklarının Soranus'un yazdıkları ile de büyük ölçüde koşutluk gösterdiği; az olmakla birlikte, Aeginalı Paulus'un Soranus'tan farklı bilgiler de verdiği görülmektedir. Bu farklılıklar da Paulus'un kaynağının Oribasius olduğu yönünde değerlendirilebilir.

Radbill çağlar boyunca bebek beslenmesini ele aldığı makalesinde, bir sütannenin özelliklerini tam olarak belirleyen yazarlar arasında Soranus, Oribasius, Trallesli Alexander ve Aeginalı Paulus'la birlikte Galenus'u da saymaktadır (19). Gerçekten de birinci

bölümünde ele aldığı konular arasında çocukların sağlığının korunmasının da bulunduğu *De sanitate tuenda* adlı eserinde Galenus'un yenidoğanın hijyeni, ekzersizin değeri ve kullanımı, emzirmenin hijyeni, banyonun ve masajın hijyeni, içeceklerin ve temiz/taze havanın hijyeni, ikinci yedi yılın hijyeni gibi konuları ayrıntılı olarak ele aldığı ve tartıştığı görülmektedir (10). Paulus'un yazdığı "sütanne, sütannenin sütü, bebeğin beslenmesi, çocukların öksürüğü" başlıklı bölümlerde Galenus'un yazdıkları ile örtüşen kısımların olduğu görülmektedir. Yine Radbill'in bir başka çalışmasında dikkat çektiği üzere çocuk hastalıkları Hippokrates ya da Galenus gibi antik dönem yazarlarının tıp kitaplarında tesadüfen ele alınmışlardır (20). Aynı çalışmada Radbill Galenus'un çağdaşı olan Soranus'un jinekoloji ve obstetrik üzerine yazdığı klasik kitabına yenidoğan bebeğin idaresi ve bebeliğin hatalıklarını dâhil ederek pediatriyi sıkıca obstetriğe bağlayan modeli kurmuştur. Doğu Romalı tıbbi ansiklopedistler Oribasius (325-403), Aëtius (502-575) ve Paulus (625-690) çalışmalarında pediatri üzerine kapsamlı bölümler oluşturmuş, pek çok pediatrik atıfa da çalışmalarının genelinde dağınık olarak yer vermişlerdir (20).

Öte yandan Aeginalı Paulus'un *Epitome*'sinin Orta Çağ İslam coğrafyasında tıbbi etkileyen önemli eserlerden birisi olduğu ve bu dönemin önemli eserlerinde kaynak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalar, Ebû Bekr Muhammed bin

Zekeriyya er-Râzî (865-925) (21), 'Alî bin 'Abbâs el-Mecûsî (ö. 994) (22-24), Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî (ö. 1013) (25) ve İbn-i Sînâ (980-1037) (26-28) gibi İslam bilimi ve tıbbının altın çağı olarak adlandırılan dönemin ünlü yazarlarının *Epitome*'den yararlandıklarını ve alıntı yaptıklarını göstermektedir. İslam bilimi ve tıbbının çeviri döneminde Yunan-Roma tıbbi eserlerinden yaptığı çevirilerle hem önemli yapıtları Süryanice ve Arapçaya kazandıran, hem de tıp terminolojisinin oluşumuna çok önemli katkılarda bulunan Huneyn bin İshâk'ın (5) çevirdiği eserler arasında Hippokrates'in *Aforizmalar* ve Dioscorides'in *Materia Medica*'sı ile birlikte, Oribasius'un *Synopsis* ve Aeginalı Paulus'un *Seven Books (Epitome)*'un bulunması (29) *Epitome*'nin Arapça olarak ulaşılabilir olmasını sağlamasının, Paulus'un neden Orta Çağ İslam coğrafyasında etkin bir yazar olduğunu açıklamak bakımından önem taşıyacağı düşünülmektedir.

İbn-i Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı Arapça (30) ve İsmâ'il Cürçânî'nin *Zabîre-i H'ârezmşâhî* adlı Farsça (31) eserlerinde, adı geçen hekimlerin çocukların tedbiri konusunda yazdıklarının Paulus'un yazdıklarından daha kapsamlı olduğu ve farklılıklar da gösterdiği görülmekle birlikte, Paulus'un *Epitome*'sinde yer alan bir kısım bilgilerin adı geçen bu eserlerde görülmesi, Paulus'un *Epitome*'sinin çeşitli konularda olduğu gibi, çocukların tedbiri hakkında da Orta Çağ'da İslam tıbbına kaynaklık etmiş eserlerden biri olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Skoulakis EC, Manios GA, Theos AE, Papadakis EC, Stavroulaki SP. Treatment of nasal fractures by Paul of Aegina. *Otolaryngol Head Neck Surg* 2008; 138: 279–282.
2. Sarton G. Introduction to the history of science, Reprinted, Volume 1. Baltimore: The Williams & Wilkins Company; 1953: 479.
3. Missios S, Bekelis K, Roberts DW. Neurosurgery in the Byzantine Empire: the contributions of Paul of Aegina (625–690 AD): Historical vignette. *J Neurosurg* 2014; 120: 244–249.
4. Carlstedt T. An overture to basic science aspects of nerve injuries. *J Hand Surg Eur* 2011; 36: 726–729.
5. Castiglioni A. A History of medicine. Translated from Italian and Edited by Krumbhaar EB. 2nd ed. Revised and Enlarged. New York: Alfred A. Knopf; 1958: 254, 266.
6. Paulus Aeginata. The seven books of Paulus Aegineta, Translated from the Greek with commentary embracing a complete view of the knowledge possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all subjects connected with medicine and surgery by Adams F, in three volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society, 1844.p.1-19.
7. Paulus Aegineta. The seven books of Paulus Aegineta, Translated from the Greek with commentary embracing a complete view of the knowledge possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all subjects connected with medicine and surgery by Adams F, in three volumes, In Three Volumes, Vol. II. London: Printed for the Sydenham Society, 1844. https://books.google.com.tr/books?id=AFdhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta+%2C&f=false. Erişim tarihi: 19 Şubat 2010.

- google.com.tr/books?id=-g1kAAAAcAAJ&pg=PP7&dq=The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta%2C&f=false, Erişim tarihi: 12 Mart 2010
8. Paulus Aegineta. The seven books of Paulus Aegineta, Translated from the Greek with commentary embracing a complete view of the knowledge possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all subjects connected with medicine and surgery by Adams F, in three volumes, Vol. III. London: Printed for the Sydenham Society, 1847. https://books.google.com.tr/books?id=gYo-AAAAcAAJ&pg=PA74&dq=The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta%2C&f=false. Erişim tarihi: 19 Şubat 2010
  9. Soranus. Gynecology, translated with an introduction by Temkin O with the assistance of Eastman NJ, Edelstein L, Guttmacher AF, Reprint. Softshell Books Edition; 1991.
  10. Galen. A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) by Robert Montraville Green with an Introduction by Henry E. Sigerist. Charles C. Thomas; 1951.
  11. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Daremberg, Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale, 1873. p.196-209. https://books.google.com.tr/books?id=VdtEAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oribase.+Oeuvres+d%E2%80%99Oribase,+tome+5&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Erişim tarihi: 2 Mart 2016.
  12. Weiss-Amer M. Medieval women's guides to food during pregnancy: origins, texts, and traditions. CBMH/BCHM 1993; 10: 5-23.
  13. Lazaris PD, Laskaratos FJ, Laskaratos GJ. Surgical diseases of the womb according to Aetius of Amida (6th century A.D.). World J Surg 2009; 33: 1310-1317.
  14. Aetii Amideni quem alii Antiochenum vocant ... Libri XVI. in tres tomos diuisi, quorum primus & ultimus Ioanne Baptista Montano Veronensi ..., secundus Iano Cornario ... interpretibus latinitate donati sunt. In quo opere cuncta quae ad curandi artem pertinent congesta sunt, ex omnibus qui usque ad eius tempora scripserant, diligentissime excerpta. Additus est index omneis tomos copiossimus, 1. Cilt, Basileae: In Officina Frob; 1535: 156-162. https://books.google.com.tr/books?id=3_-kgIra8noC&printsec=frontcover&dq=Aetii_Amideni_quem_alii_Antiochenum_voca&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, Erişim tarihi: 05 Aralık 2015.
  15. Aciduman A, Aşkit Ç. Ebū Bekr Muḥammed b. Zekeriyā Er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşuri* adlı ünlü eserinde gebele- rin ve çocukların tedbiri üzerine. Lokman Hekim Dergisi 2017;7:110-136.
  16. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003. p.112-113.
  17. Helmann AM. A collection of early obstetrical books. Yale J Biol Med 1951; 24: 210-219.
  18. Dunn PM. Soranus of Ephesus (circa AD 98-138) and perinatal care in Roman times. Archives of Diseases in Childhood 1995; 73: F51-F52.
  19. Radbill SX. Infant feeding through the ages. Clin Pediatr (Phila) 1981; 20: 613-621.
  20. Radbill SX. The first treatise on pediatrics. Am J Dis Child 1971; 122: 369-376.
  21. Aciduman A, Polat H. Aşkit Ç, Belen D. On the fractures and dislocations of the spine in Rhazes' *Kitāb al-Ḥawī/Liber Continens*. The Journal of Turkish Spinal Surgery 2017;29:205-214.
  22. Belen D, Aciduman A. A Pioneer from the Islamic Golden Age: Haly Abbas and spinal traumas in his principal work, *The Royal Book*. J Neurosurg Spine 2006; 5: 381-383, 2006.
  23. Aciduman A, Arda B, Kahya E, Belen D. *The Royal Book* by Haly Abbas from the 10th century: one of the earliest illustrations of the surgical approach to skull fractures. Neurosurgery 2010; 67: 1466-1475.
  24. Aciduman A, Arda B, Aşkit Ç, Belen D, Tuzcu K. Account of Haly Abbas regarding the management of hydrocephalus in childhood: a text from Medieval Times. World Neurosurg 2014; 82: e791-e796.
  25. Aciduman A, Er U. Ebu'l-Kasım Ez-Zehravî ve eseri el-Tasrif'te spinal travma ile ilgili bölümler. Türk Omurga Cerrahisi Dergisi 2009; 20: 109-118.
  26. Aciduman A, Belen D, Simsek S. Management of spinal disorders and trauma in Avicenna's *Canon of Medicine*. Neurosurgery 2006; 59: 397-403.
  27. Aciduman A, Belen D. Hydrocephalus and its management in Avicenna's *Canon of Medicine*. J Neurosurg 2007; 106 (6 Suppl Pediatrics): 513-516.
  28. Aciduman A, Arda B, Özaktürk FG, Telatar ÜF. What does Al-Qanun Fi Al-Tibb (the Canon of Medicine) say on head injuries? Neurosurg Rev 2009; 32: 255-263.
  29. Meyerhof M. Science and medicine. In: Arnold T, Guillaume A, editors. The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon Press; 1931. p.316-317.
  30. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Birinci Kitap, Türkçeye çeviren: Kâhya E. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1995. p.229-242.
  31. Aciduman A, Şems Ş. İsmâ'il Cürçânî'nin ünlü eseri *Zabîre-i H'arezşâbî*'nin XVI. yüzyıl Türkçe çevirisi *Kânûn el-İlâc ve Şifâ el-Emrâç li-Küllî Mizââ'*'da çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2014; 57: 141-160.

